Йордан Андреев
Иван Лазаров
Пламен Павлов

КОЙ КОЙ Е В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

(Трето допълнено и основно преработено издание)

София, 2012

Всички права запазени. Нито една част от справочника не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Йордан Андреев, Иван Лазаров, Пламен Павлов, автори, 2012
© Издателство „Изток-Запад“, 2012

ISBN 978-619-152-012-1

Йордан Андреев
Иван Лазаров
Пламен Павлов

КОЙ кой е В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

(Трето допълнено и
основно преработено издание)

ИЗТОК
ЗАПАД

Предговор

към третото допълнено и основно преработено издание

Историческата енциклопедия „Кой кой е в Средновековна България“ беше замислена в началото на 90-те години на миналия XX в., за да попълни поне отчасти огромните празноти в нашата национална памет. Превратностите в историческата съдба на българския народ, особено дългите векове на робството, са причинили неизмерими загуби за книжовното ни богатство и са покрили събития и личности с пепелта на забравата. Мащабите на загубата на памет за Средновековната епоха са потресаващи, особено когато става дума за култура, дала на средновековна Европа един от трите ѝ „класически езици“ – старобългарския, за могъща държава, желан партньор и опасен съперник за Византия, Франкската империя и редица други страни. За съжаление, от необозримото книжовно богатство на Средновековна България е останало твърде малко, а безвъзвратно изгубеното знание за събития и личности трудно може да бъде осмислено.

В началото на 90-те години на XX в., когато започна работата по първото издание на тази книга, в полезрението на историческата наука влизаха не повече 400 имена на средновековни българи. В общи линии такава е равносметката, когато се обърнем към трудовете на големите ни историци В. Златарски и П. Мутафчиев, както и към съответните томове на академичната история на България от 80-те години на отминалото столетие. Без да изпадаме в самоцелен уклон за „откриване“ на нови и нови исторически личности, ние включихме в първото издание на „Кой кой е в Средновековна България“ (1994) около 700 личности, представени в 558 статии. Във второто допълнено издание на този справочник, публикувано през 1999 г., бяха поместени 649 статии, а броят на имената нарасна на повече от 800. Това, разбира се, се дължеше на информацията в новооткрити и публикувани през последвалите години исторически извори и изследвания. В предлаганото на вниманието на читателите трето преработено и допълнено издание на „Кой кой е...“ са поместени 858 статии, а броят на известните, новооткритите и преоткритите исторически личности надхвърля 1300... Още повече, че от съображения за максимална научна обективност са отстранени няколко статии, изградени върху информация от късни, преди всичко легендарни или литературни източници. И все пак, това осезаемо увеличаване на броя на средновековните българи, които престават да бъдат „анонимни“ за своите днешни потомци, не е случайно. То се дължи отново и преди всичко на откриването на нов материал, най-често епиграфски, както и на по-големия брой обзорни статии. Последните са посветени на съхранени имена от определени средновековни градове и райони, в конкретни книжовни и други паметници. Както читателите ще се убедят сами, в тези своеобразни „колективни портрети“ се съдържат огромен брой лични имена, част от които впечатляват

със своето многообразие, красота и благозвучие, но за съжаление са отпаднали от традиционната българска именна система. Не на последно място, поместените в новото издание на „Кой кой е...“ статии, свързани с историко-географски области като Македония, Добруджа и Поморавието, още веднъж потвърждават техния изконен български етнокултурен характер от векове.

През близо двете десетилетия от първото издание на „Кой кой е в средновековна България“ книгата, образно казано, заживя и „свой живот“. Въпреки съзнателно избрания от авторите научнопопулярен стил, тя намери много добър прием сред специалистите по средновековна история на България, Византия и балканските държави у нас и в чужбина. Информационната и цивилизационната революция, предизвикана от интернет именно в края на XX и началото на XXI в., превърна „Кой кой е...“ в едно от най-цитираните пособия по Средновековна българска история, без преувеличение, в планетарен мащаб! Достатъчно е да хвърлим поглед към „самоизграждащата се“ като обхват и качество „Уикипедия“, в чиито страници (българска, английска, немска, френска, руска, испанска, и т.н., и т.н.) тази българска книга е цитирана хиляди пъти. Естествено, това ни задължава да допълваме и прецизираме „Кой кой е в средновековна България“ в конкретните ѝ статии и като цяло – още повече, че този енциклопедичен справочник си остава „отворена система“ предвид развитието на самата наука и знанията ни за историята на средновековните българи, тяхната държавност и култура.

За жалост, един от авторите на тази книга, нашият учител в полето на медиевистиката проф. д.и.н. Йордан Андреев (1939–2008), вече не е между нас. Написаните от проф. Андреев статии в огромната си част са запазени в своя оригинален вид. Сравнително рядко в библиографските справки към тях са добавени заглавия на книги и статии, публикувани през последните години. От друга страна, предвид появата на нови изследвания, хипотези и изворов материал, в няколко статии са направени необходимите в конкретния случай редакционни промени и добавки.

В заключение, изказваме нашата благодарност на младите ни колеги Атанаска Стамболийска и Николай Хрисимов, които осъществиха подбора на илюстративния материал към книгата. Благодарим и на всички изследователи (историци, археолози, филолози, изкуствоведи, музейни специалисти), чиито открития и проучвания допринесоха за реализацията на новото издание на „Кой кой е в Средновековна България“.

Пламен Павлов, Иван Лазаров

Предговор

към второто допълнено издание

Българите са между онези народи, които стихиите на времето почти са лишили от историческа памет. Превратностите на съдбата и дългите векове на робството са довели до унищожаването на книжовното ни богатство и са покрили всичко с пепелта на забравата. Тази печална констатация е известна на всички и звучи почти като присъда. Причините за погрома са от различно естество, но всички заедно очертават една наистина трагична картина. Тя придобива още по-драматичен смисъл, когато ѝ се придаде цифрово изражение: от Средновековието (VII–XIV в.) изворите са съхранили имената на 824 българи. Направо нищожна цифра, като се има предвид, че през онази епоха на земята ни са се родили и умрели десетки, а може би и стотици милиони българи. Много или малко са тези 824 имена, представени в 649 статии? Тъй като всичко се познава най-добре чрез сравнението, ще отбележим, че именният репертоар, който съдържат общите курсове по *Средновековна българска история*, е обикновено от стотина-двеста имена. А в многотомната *История на България* (втори и трети том, издание на БАН) те са около 400. Предимно имена на владетели и аристократи, което пък (според справедливата забележка на един известен български учен) превръща страниците на нашата история в парад на знаменитости, в тържествено шествие на царе и патриарси, в което за обикновените хора почти не остава място.

Това бе причината, която ни подтикна към написването на тази книга. Намерението ни беше тя да представлява пълен именен каталог на личностите от българското Средновековие. Разбира се, на онези, за които разполагаме с проверени исторически свидетелства – като се започне от владетелите и се стигне до последния граматик. Извън словника останаха известен брой имена, за които нямаме никаква информация. Те могат да се прочетат в поменици и данъчни описи, изписани върху листовете на ръкописи или издраскани по стените на скални църкви, върху култови предмети и строителни материали. Там те стоят самотно и изолирано като неми свидетелства от една отдавна отминала епоха, понякога като молитва, друг път като зов за помощ. Дори да бяхме включили тези имена в посочената по-горе бройка, те с нищо не биха променили тъжната статистика, която при всички случаи прави впечатление. За сметка на тях прибавихме десетина личности, имената на които са почерпани от легендарни предания, записани още през Средновековието (например Асла, Богорис, Ладика и др.). Включването им е оправдано предвид духа на времето, който по характерен за Средновековието маниер възпроизвежда епохата чрез митични личности и герои.

Би било чудесно, ако изворите позволяваха оформянето на цялостни исторически портрети, при рисунъка на които да се потърсят (освен всичко останало) пси-

хологическият ракурс и дори физическата характеристика. Но в повечето случаи това се оказа просто неизпълнима задача, защото източниците, с които разполагаме, са бедни, схематични и предимно еднопосочни. Понякога (какъвто е например случаят с житията) имаме работа с творби, които условно може да се нарекат биографии. Но там на преден план се изтъкват чудотворният елемент, християнският подвиг или аскетичното смирение, а това в никакъв случай не задоволява историка. При това положение по-подходяща ни се стори другата възможност: да разположим имената във времето и пространството и чрез личностната характеристика да потърсим поне част от факторите, които са въздействали върху съдбините на българите през тези седем столетия.

Хронологичната рамка VII–XIV в. е нарушена само няколко пъти – например когато сме включили имената на Киприан, Григорий Цамблак, Фружин и др. Тези личности са живели на границата между две епохи, но имената им са органично свързани с трагичния заник на средновековната българска държава. От същите съображения сме се ръководили (но без да нарушаваме хронологичната рамка), когато сме включили имената на славяни и прабългари и от т.нар. преддържавен период (например Кубрат).

Справочникът е предназначен за широк кръг читатели, затова са поднесени не само известни факти, но и подробности, за които обикновено се знае малко. Поради същата причини сме възприели в повечето случаи т.нар. плаващи цитати. Посочването им под линия би утежнило излишно изложението, а за специалистите тези източници не са тайна. Преобладават цитатите от средновековни хронисти и характеристиките с по-късна дата, които (както и датировката на някои събития) невинаги си схождат с установените в историографията ни преценки. Възможно бе справочникът да бъде по-лаконичен, но при написването му сме се ръководили от дълбокото убеждение, че когато става дума за родната ни история, наличните сведения не бива да се премълчават.

Подборът на литературата, включена в библиографията към всяка статия, също е съобразен с адресата на книгата. Ето защо препращаме любознателния читател към изследванията на онези автори, в които може да намери допълнителни изводи, становища и хипотези.

Всяка статия е означена с инициалите на съответния автор, както следва:
проф. д.и.н. Йордан Андреев – **Й.А.**,
доц. д-р Иван Лазаров – **И.Л.**,
доц. д-р Пламен Павлов – **П.П.**

Упътване за използване на справочника

Личностите, включени в справочника, са подредени по азбучен ред според собствените им имена, които са набрани с главни букви в получерен шрифт. Това се отнася и за известните с двойни (или с две) имена напр. **АННА-НЕДА**, **ИВАН ШИШМАН**, **СЮЛЕЙМАН БАЛТОГЛУ**). За личности, останали в историята с прозвища или съпътстващи нарицателни имена (напр. **КОНСТАНТИН-КИРИЛ ФИЛОСОФ**, **ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ**), те са неразделна част от заглавието на съответната статия. В скоби, набрани с друг шрифт (малки главни букви и в курсив), са дадени съхранени и популярни равнозначни имена (напр. **КРАКРА** /*Кракра Пернишки*) или такива с различна изговорна форма (напр. **АСПАРУХ** / *Исперих, Испор*).

В скоби след заглавието на статии за български ханове и царе са изнесени само годините на властване (напр. **МИХАИЛ II АСЕН** – бълг. цар (1246–1256), защото за датите на раждане и смърт на повечето от личностите, включени в словника, историческата наука не разполага с пълни и точни данни. Както е прието при подобни издания, в текста имената се означават с началната (началните) главна буква с изключение на приведените цитати от исторически извори, където са изписани изцяло. За да може читателят да разшири и допълни познанията си, е използвана системата на препратките, направени по два начина – чрез курсив (т.нар. вътрешна препратка) и с вж. (виж). Заглавията на онези изследвания, към които авторите най-често препращат любознателния читател в рубриката „Литература“ след всяка статия, са дадени в съкратен вид, а тяхното библиографско описание – в отделен списък, също както и съкращенията на думи (понятия).

Списък на съкращенията

археолог. – археологически
бълг. – български
българослав. – българославянски
в. – век
вж. – виж
виз. – византийски
вкл. – включително
гр. – град
грц. – гръцки
дипломат. – дипломатически
дн. – днес
древногрц. – древногръцки
зап. – западен
изт. – източен
източноправосл. – източноправославен
ист. – исторически
католич. – католически
книж. – книжовен
култ. – културен
лат. – латински
мадж. – маджарски
междунар. – международен
напр. – например
нем. – немски
о. – остров
ок. – около
осм. – османски
полит. – политически
п-в – полуостров
прабълг. – прабългарски
правосл. – православен
религ. – религиозен
рус. – руски
с. – село
с.г. – същата година
сев. – северен
слав. – славянски
следв. г. – следващата година
ср. – сръбски
срв. – сравни
средновек. – средновековен
старобълг. – старобългарски
т.н. – така нататък
т.нар. – така наречен
тур. – турски
унг. – унгарски
църк. – църковен
чеш. – чешки
христ. – християнски

Описание на съкращенията на източници, извори и изследвания

БИБ – Българска историческа библиотека. София
ВИС – Военноисторически сборник. София
ГНМ – Годишник на Народния музей. София
ГСУ *иф* – Годишник на Софийския университет, Исторически факултет
ГСУ ифф – Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет
ГСУ *фиф* – Годишник на Софийския университет, Философско-исторически факултет
ГСУ *юф* – Годишник на Софийския университет, Юридически факултет
ЖМНПр – Журналь Министерства Народного Просвещения. Санкт Петербург
ЗРВИ – Зборник радова Византолошког института. Београд
ИАИ – Известия на Археологическия институт. София
ИБАД – Известия на Българското архивно дружество. София
ИБАИ – Известия на Българския археологически институт. София
ИБИД (*ИИД*) – Известия на Българското историческо дружество. София
ИБМ – Известия на българските музеи. София
ИИБИ – Известия на Института за българска история. София
ИИВИ – Известия на Института по военна история. София
ИИД – Известия на историческото дружество. София
ИИИ – Известия на Института за история. София
ИНМВ – Известия на Народния музей – Варна
ИОМ-ВТ – Известия на Окръжния музей – Велико Търново
ИПр. – Исторически преглед. София
МПК – Музеи и паметници на културата. София
ПС – Периодическо списание БКД (БАН)
СБК – Старата българска книжнина
Сб.БАН – Сборник на Българската академия на науките. София
Сп.БАН – Списание на Българската академия на науките. София
СБЛ – Старобългарска литература
Сб.НУНК – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. София
ТВТУ – Трудове на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Велико Търново
ТКШ – Търновска книжовна школа
УПр. – Училищен преглед

Библиография

Ангелов, Д. Богомилството в България. С., 1980.

Андреев, Й. Българските ханове и царе (VII–XIV в.). С., 1988.

Андреев, Й. Курс лекции по история на Второто българско царство. В. Търново, 1994.

Андреев, Й. Личности от българското Средновековие. С., 2001.

Атанасов, Г. Инсигниите на средновековните български владетели. Плевен, 1999.

Атанасов, Г. Добруджанско деспотство. В. Търново, 2009.

Бакалов, Г. Средновековният български владетел. С., 1985.

Бешевлиев, В. Първобългари. История. С., 1984.

Бешевлиев, В. Първобългарите (Бит и култура).

Бешевлиев, В. Първобългарски надписи. С., 1979.

Билярски, Ив. Институциите на средновековна България. С., 1998.

Божилов, Ив. Фамилията на Асеневци. Генеалогия и просопография. С., 1985 (1995).

Божилов, Ив. Българите във Византийската империя. С., 1995.

Божилов, Ив., В. Гюзелев. История на средновековна България (VII–XIV в.). С., 1999.

Божилов, Ив., А.-М. Тотоманова, Ив. Билярски. Борилов синодик (издание и превод). С., 2011.

Ваклинов, Ст. Формиране на старобългарската култура. VI–XI в. С., 1977.

Венедиков, Ив. Военното и административното устройство на България през IX–X в. С., 1979.

Георгиев, Е. Литературата на Втората българска държава. Ч. 1. Литературата на XIII в. С., 1977.

Гръцки извори за българската история. Т. 1–11. С., 1954–1982.

Гюзелев, В. Княз Борис Първи. България през втората половина на IX в. С., 1969.

Гюзелев, В. Училища, скриптории, библиотеки и знания в България XIII–XIV в. С., 1985.

Гюзелев, В. Самият Търновград ще разтръби победите (Средновековни поети за България). С., 1981.

Гюзелев, В. Покръстване и християнизация на българите. С., 2006.

Динеков, П. Из историята на българската литература. С., 1969.

Динеков, П. Стара българска литература. Т. 1–3. С., 1950–1953.

Дуйчев, Ив. Българско средновековие. С., 1972.

Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина. Кн. 1. С., 1943. Кн. 2. С, 1944.

Дуйчев, Ив. Избрани произведения. Т. I (Византия и славянският свят). С., 1998.

Държава и църква през XIII в. (превод А.-М. Тотоманова, коментар Ив. Божилов). С., 1999.

Златарски, В. История на българската държава през средните векове. Т. 1. Първо българско царство. Ч. 1. *Епоха* на хунобългарското надмощие. Ч. 2. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852–1018). С., 1970–1971. Т. 2. България под византийско владичество (1018–1187). Т. 3. Второ българско царство България при Асеневци (1187–1280). С., 1972.

Иванов, Й. Български старини из Македония (от IX в. до Освобождението – 1878 г.). С., 1970.

Иванов, Й. Северна Македония. Исторически издирвания. С образци и карти. С., 1906.

Илиев, Н. Българите и българските земи в Ponemata Diarhora на Димитър Хоматиан, архиепископ на Първа Юстиниана и цяла България. – „Тангра" (Сб. в чест на акад. В. Гюзелев). С., 2006, 89–103.

История на българите. Т. I (От древността до края на XVI в.). Под ред. на Г. Бакалов. С., 2002.

Иречек, К. История на българите. С., 1929 (1978).

Йорданов, Ив. Корпус на печатите на средновековна България. С., 2001.

Лазаров, Ив. Политическата идеология на Второто българско царство (XII–XIV в.). В. Търново, 2003.

Лазаров, Ив., Ив. Тютюнджиев, Пл. Павлов. Документи за политическата история на средновековна България (XII–XIV в.). В. Търново, 1989 (1992).

Лазаров, Ив., Пл. Павлов, Ив. Тютюнджиев, М. Палангурски. Кратка история на българския народ. С., 1993 (В. Търново, 1995; С., 1999; В. Търново, 2002).

Латински извори за българската история. Т. 1–5. С., 1958–2001.

Матанов, Хр. Югозападните български земи през XIV в. С., 1986.

Матанов, Хр. Княжеството на Драгаши (Към историята на Североизточна Македония в предосманската епоха). С., 1997.

Матанов, Хр. Средновековните Балкани (Исторически очерци). С., 2002.

Москов, М. Именник на българските ханове. С., 1988.

Мутафчиев, П. История на българския народ. Т. I–II. С., 1943–1944 (1986 – в една книга, под ред. на В. Гюзелев).

Мутафчиев, П. Избрани произведения. Т. I–II. С., 1973.

Николова, Б. Устройство и управление на Българската православна църква (IX–XIV в.). С., 1997.

Овчаров, Н. Проучвания върху средновековната и по-новата история на Вардарска Македония. С., 1994.

Овчаров, Н. История и археология на Вардарска Македония. С., 1996.

Овчаров, Н. Исторически приноси към старобългарската и старославянската епиграфика и книжовност. С., 2006.

Pavlikianov, C. The medieval Aristocracy on Mount Athos. Sofia, 2001.

Павлов, Пл. Бунтари и авантюристи в средновековна България. В. Търново, 2000.

Павлов, Пл. Българското средновековие: познато и непознато. В. Търново, 2008.

Павлов, Пл. Забравени и неразбрани (Събития и личности от българското Средновековие). С., 2010.

Павлов, Пл., Хр. Темелски. Българи светци. С., 2010.

Петканова, Д. Старобългарска литература IX–XVIII в. С., 1992.

Петров, П. Образуване на българската държава. С., 1981.

Петров, П. и *В. Гюзелев*. Христоматия по история на България. Т. I–II. С., 1978.

Попконстантинов, К. Зограф Василие и Боянската църква след 750 години. С., 2009.

Popkonstantinov, K., Otto Kronsteiner. Altbulgarische Inschriften (Старобългарски надписи). 1–2. Die Slawishen Sprachen, 36/ 1994; 52 / 1997. Wien, 1994, 1997.

Славова, Т. Владетел и администрация в ранносредновековна България. С., 2010.

Старобългарска литература, енциклопедичен речник. Съст. Д. Петканова. С., 1992 (Второ преработено и допълнено изд. – В. Търново, 2003).

Събев, Т. Самостойна народностна църква в средновековна България. С., 1987.

Томовић, Г. Морфологија ћириличких натписа на Балкану. Београд, 1974.

Тотев, К. Златни пръстени-печати от времето на Второто българско царство (1185–1396). В. Търново, 2010.

Тютюнджиев, Ив. Търновският епископат (XII–XXI в.). В. Търново, 2007.

Тъпкова-Заимова, В. Долни Дунав – гранична зона на византийския запад. Към историята на северните и североизточните български земи, края на X–XII в. С., 1976.

Тъпкова-Заимова, В. „Българи родом...“. Комитопулите в летописната и историографската традиция. В. Търново, 2009.

Тъпкова-Заимова, В., А. Милтенова. Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и средновековна България. С., 1996.

Сказанїе изьꙗвленно ѡ пи-
смене, какѡ дръжатисе, да не прѣложенїе си-
ра сплѣтаютсе бжтвнаа писанїа. и такѡ някои
ѡбразом иним нѣко издаваемаа погыбають.
ни всегда благочьстивии самодръжци тъщоутсе
ѡ издании. ѡбрѣтающе сих растлѣнны. и со-
дѣланїи сих, и знамении. ибо не въ писмене тъ-
чїю растлѣваютсе, нь и въ сила гласа, и поуче-
нїи ѡтрочеть, и разлучїи мнѡго. ѡн же
длъжни есмы назнаменати и своемоуже ѡбра:
слова ради и тым глющаго, и талантоу приобрѣ-
тенїе приносити, и мнѡжити б҃ткѡ га своего,
дрьзновенїе въсприе, трепетоже и слабое.
ибо не нѣкий ѡщема тачїю и поучителе. или кака
ни не въ градовже и страны. или ѡ малѣи
и своеи кийѣ. нь самомоу соущи дръжавномоу,
помазанїе црьтвїа ѡ вышнаго и моущомоу,
и паче свѣтлѣйшии ꙗкоже и прѡ ѡ древный ѡнѣ
самодръжьць приноситсе се. могоущомоу единѹ
истиноу повелѣнїе правое оучение въкрѣпши, и въсе
въскоі естьво въвести. въ и наже не мала нѣ и сла-
нь из мнѡга слова заматорѣвши въ б҃жтвныи
писании, ꙗкоже никомоу и тому смѣати ѡ

А

АВЕРКИЙ – дръстърски митрополит от XIV в., чието име е споменато единствено в Синодика на Търновската патриаршия – т.нар. Борилов синодик. (Вж. *Дръстърски митрополити.*)

П.П.

АВРАМИЙ БОЛГАРСКИ – волжки българин, живял през втората половина на XIII в. – епохата, в която Волжка България вече е била част от монголо-татарската „Златна Орда“. А. бил представител на влиятелното търговско съсловие. Приел християнството като зрял човек най-вероятно под влияние на рус. проповедници. Не бива да се забравя, че през онази епоха рс. църква е носителка на виз. и бълг. наследство, възприети от християнска (Дунавска) България. А.Б. бил заловен и измъчван от мюсюлманите, които настоявали той да се върне в лоното на исляма. Проявявайки твърдост, светецът е обезглавен на 1 април 1299 г. По-късно рус. търговци пренесли неговите мощи във Владимир, в тамошния Успенски манастир. Върху саркофага му била поставена желязната верига, която приживе носел под дрехата си – свидетелство за неговите аскетични подвизи. Рус. православна църква чества паметта на мъченика на 1 април и в четвъртата неделя след Великден, българската отбелязва св. Аврамий на 1 април.

Литература: *Сергий (Спаский), архиепископ.* Полный месецослов Востока. Т. II. Владимир, 1901 (М., 1997), с. 94; *Павлов, Пл., Хр. Темелски.* Българи светци, 2010, с. 114.

П.П.

АГАТА – бълг. царица, съпруга на цар *Самуил* (997–1014). Сведенията за нея са смътни и неясни. Виз. хронист Йоан Скилица съобщава единствено, че *Самуил* имал син от една пленница ларисчанка (от грц. Лариса). Добавките и поправките на епископ Михаил Девол-ски (60-те години на XII в.) уточняват, че съпругата на *Самуил* се казвала А. Тя била дъщеря на Йоан Хрисилий, протевон (кмет) на гр. Драч (дн. Дуръс, Албания). *Самуил* се оженил за нея вероятно през 70-те години на X в. Бракът му не бил лишен от полит. мотиви – баща ѝ бил влиятелна личност, а бълг. владетел имал интерес да запази добри отношенията с местното грц. население. Това проличава и от факта, че дълги години след превземането на Драч от българите Йоан Хрисилий запазил длъжността си.

А. имала няколко деца, но *Гаврил Радомир* (1014–1015) бил единственият ѝ син. След него се родили *Мирослава* (по-късно омъжена за Ашот-Таронит) и *Теодора Косара* (съпруга на княза на Зета – Иван Владимир). Вероятно от

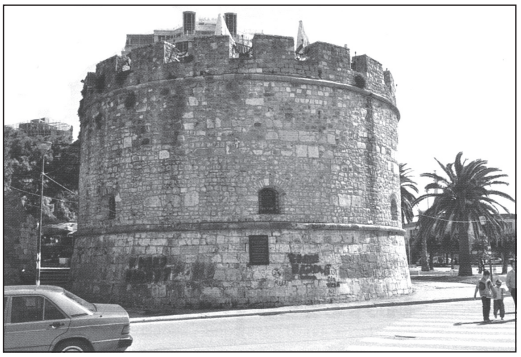

Отбранителна кула от Драч

този брак се родили още две, неизвестни по име дъщери.

В изворите липсват данни за ролята на А. като бълг. царица.

Литература: *Иречек, К.* История на българите, 219–220; *Златарски, В.* История, Т. 1. Ч.2, с. 646, 704. **И.Л.**

АКИНДИН (*Григорий Акиндин*) – бележит монах и богослов от първата половина на XIV в.; най-близкият сподвижник на създателя на варлаамитството Варлаам Калабрийски. А. бил българин по произход, родом от „околията на Прилеп“ в Македония. Първоначално учил в Битоля (виз. Пелагония), а после постъпил в школата на прочутия по онова време Тома Магистър в Солун.

А. получил отлично образование, изучавайки класическата грц. и виз. философия, реторика и литература. Това показва, че вероятно А. е бил от знатен бълг. род във владяната от империята част на Македония. В нач. на 30-те години на XIV в. А. станал монах и ученик на прочутия теоретик на исихазма Григорий Палама. Заедно с него отишъл в Света гора – център не само на монашеския живот на Балканите и на правосл. свят, но и на късновиз. духовна култура и богословие. Навярно своето монашеско име А. приел в чест на наставника си Палама. Скоро обаче пътищата на двамата се разделили, като с течение на времето те се превърнали в непримирими противници.

Противоборството между А. и Палама е нюанс от ожесточената борба между двете богословски доктрини на XIV в. – исихазма и варлаамитството. И двете учения били със сложна интелектуална природа, и двете третирали трудния въпрос за връзката между човека и Бога, но докато при първото доминирал мистицизмът, то Варлаам и привържениците му залагали на рационалното познание. Те в по-голяма степен били повлияни от древногрц. наука, а отчасти и от съвременната зап. (италианска) образованост. През първия период на борбата между Палама и Варлаам Григорий А., който бил в близки отношения и с двамата, се стремял към компромисни формули, базирани на общите положения в двете доктрини. Класическата му нагласа обаче го сближавала все повече с учения калабрийски монах, а несъгласията с Палама постепенно се превърнали в открита вражда.

През 1338 г. Палама влязъл в остър диспут с Варлаам, като го уговарял да се занимава и преподава само светска философия. Полемиката обхванала основни богословски въпроси (за Св. Дух, Таворската светлина, ползата от античната философия и др.), като Палама обвинявал своя противник в „латинство“ (католицизъм), а Варлаам му отвърнал с изобличаване във всевъзможни ереси. Най-тежкият упрек бил в уклон към богомилството – може би тук трябва да виждаме и намесата на българина А., който без съмнение подобре познавал тази „българска“ ерес от италианския грък Варлаам. В нач. на 40-те години богословският спор възприел характер на обществена разпра, в която се включили и борещите се помежду си полит. групировки. Енергичният Варлаам пренесъл диспута в Константинопол и наложил свикването на църк. събор през август 1341 г. Според актовете на този събор, които са запазени в изопачен вид, победа постигнали исихастите. Както изглежда обаче, под влиянието на Кантакузин и пат-

риарх Йоан Калекас (1334–1347), които се стремели да възстановят „мира“ в църквата, не били осъдени нито Варлаам, нито Палама. Така или иначе, този събор бележи разрива между А. и неговия някогашен учител. По това време А. написал своя трактат по философия, в който е направен опит да се приложи теорията на Аристотел за видовете и родовете към определението на божествените същност и свойства.

А. станал водач на антиисихасткото направление, след като Варлаам окончателно напуснал империята (1342). „Партията“ на Палама открито се обявила против патриарх Калекас, който бил обвинен в некадърно управление на църквата и симпатии към варлаамитите. Като негов защитник се проявил именно А., който по патриаршеско поръчение съставил изложение в защита на църквата и против нововъведенията – и на Палама, и на Варлаам. Обстановката обаче била така изострена, че създаването на „неутрална“ църк. групировка вече било практически невъзможно. Така Григорий А. окончателно преминал в лагера на варлаамитите и станал техен безспорен водач. Под негово влияние патриархът разпоредил изменението на църк. актове в антипаламитски дух; продължили обвиненията в богомилство по адрес на исихасткия водач и неговите привърженици и др. Връх на временното надмощие на А. било решението той да бъде назначен за митрополит на Солун – пост, за който претендирал самият Палама. Полит. обстановка обаче се променила в полза на Йоан Кантакузин и Григорий Палама. Императрица Ана Савойска, регентка на империята и поддръжница на Калекас и А., трябвало да се помири с исихастите. През 1347 г. бил

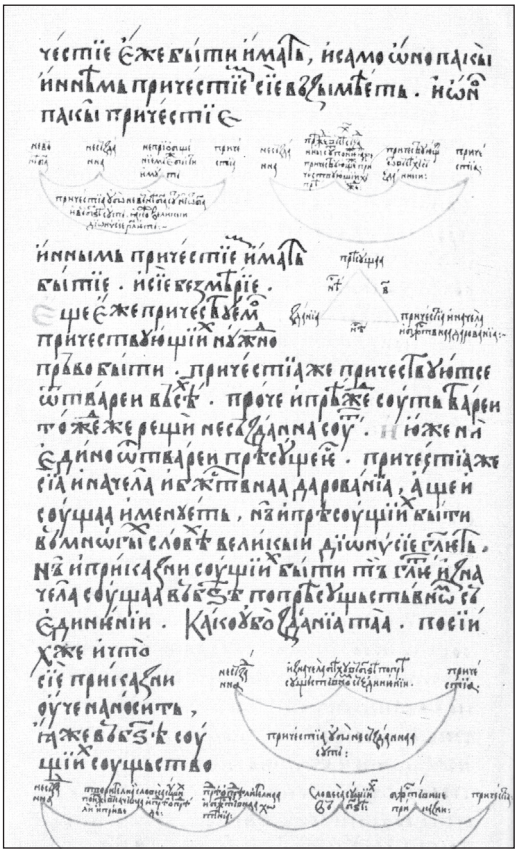

Факсимиле от старобългарски превод на съчинение на Григорий Палама, насочено срещу Акиндин

свикан нов църк. събор, който реабилитирал Палама и учението му. Патриарх Йоан Калекас бил свален, а Варлаам и А. – осъдени като противници на православието. Самият А. бил заточен, но не след дълго се завърнал. За митрополит на Солун бил определен Палама, но населението на града, подкрепяйки А., отказало да го приеме. Отново прогонен от Константинопол, през 1348 г. А. починал. Ако приемем, както се пише в повечето случаи, че той е бил роден ок. 1310 г., трябва да признаем, че този македонски българин е направил една на-

А

истина блестяща кариера във виз. църква и сред образования елит. След ранната му смърт начело на варлаамитите застанал бележитият виз. интелектуалец историкът Никифор Григора.

През бурния си живот А. бил в близки отношения на сътрудничество или открита борба с най-изтъкнатите представители на тогавашната виз. църква, държава и култура. Така напр. Григорий Палама, за когото неведнъж стана дума, му е посветил своето „Слово четвърто ... срещу Акиндин“, както и други съчинения, насочени срещу него и Варлаам. Такъв трактат написал и самият император Йоан VI Кантакузин (1347–1354) вече като монах с име Йоасаф (след 1354). Исихасткият писател Йосиф Калотет иронично го нарича „сияйнообразен“, а през 1346/1347 г. отбелязва, че А. бил обявен за еретик не само във Византия, но и сред другите правосл. народи. В Средновек. България най-изтъкнатите противници на „ереста“ на Варлаам и А. били св. *Теодосий Търновски* и патриарх *Евтимий,* а сред нейните последователи изпъква монахът *Теодорит.* Както се казва в житието на *Теодосий Търновски,* този „еретик“ бил лекар и „сеятел“ на „хулите на нечестивия Акиндин и на Варлаам“. Поставянето на името на македонския българин пред това на основоположника на варлаамитството едва ли е случайно. Възможно е *Теодорит* да е бил именно от хората на А., тъй като, както вече беше посочено, в някои отношения А. се различавал от Варлаам. На първо място е посочен А. в съответната анатема в Бориловия синодик, чиято редакция е дело на самия патриарх *Евтимий:* „На Акиндин, Варлаам и попа Прохор Кидон... както и на техните единомишленици, анатема трижди!“

Григорий А. е автор на полемични богословски трудове, на няколко ямбически стихотворения, както и на обширна преписка с *Варлаам,* Максим Ласкарис Калофер и др., все на грц. език. Творчеството му е издадено само частично.

Литература: *Krumbacher, K.* Geschichte der byzantinischen Literatur. München, 1897, 100–103; *Успенский, Ф.* Очерки по истории византийской образованости. Санкт Петербург, 1892; *Успенский, Ф.* История Византийской империи. Т. 3. М., Л., 1948, 709–710, 719–721; *Hero, A.* Letters of Gregory Akindynos. Waschington (Dumbarton Oaks), 1983; *Григорий Палама,* Слова. Превод и ред. Н. Кочев. С., 1987; *Божилов, Ив.* Българите във Византийската империя, 193–195. **П.П.**

АЛДИМИР (*Елтимир*) – изтъкнат бълг. болярин и полит. деец от края на XIII – началото на XIV в., брат на цар *Георги I Тертер* (1280–1292). Истинското звучене на името му, изписвано в научната книжнина с грц. му транскрипция Елтимир, стана известно едва напоследък. В наскоро открития надгробен надпис на неговия син *Иван Драгушин* е предадена автентичната куманска форма Алдимир (букв. „нажежено желязо“).

А. бил с куманско потекло, по-малък брат на цар *Георги I Тертер,* роден вероятно след заселването на голяма куманска група в България през 1241 г. Бил покръстен още като дете, а в полит. живот на страната се включил при царуването на брат си. Тогава вероятно А. получил и най-високата дворцова титла – деспот. След абдикацията на *Георги I Тертер* той бил принуден да поеме пътя на изгнаничеството. Възможно е да е бил преди това на татарска служба и да е идентичен със споменавания в

унг. извори „Олдамур“, който с татарски сили подпомогнал бунта на куманите в Унгарското кралство в началото на 80-те години на XIII в. Така или иначе, след 1292 г. А. пребивавал известно време при татарите, а през 1298 г. вероятно с протекцията на Ногай се завърнал в Търново. Царица *Смилцена,* вдовицата на *Смилец* (1292–1298), спечелила деспота на своя страна, като го оженила за дъщеря си *Мария.* Този акт бил насочен срещу домогванията на царските братя *Радослав* и *Войсил,* които емигрирали във Византия. А. получил обширни земи в Подбалканската област с център крепостта Крън, Старозагорско, очевидно за сметка на прогонените братя на покойния цар *Смилец.* Така А. се превърнал в главна опора на правителството на царицата и малолетния ѝ син *Иван Смилец* (1298–1300). Както личи от едно писмо на тогавашния виз. велик логотет (пръв министър) Теодор Метохит, „авантюристът–скит“ (т.е. куманин) бил десната ръка на царицата в управлението на страната. Проектът за антивиз. съюз между България и Сърбия през 1299 г. навярно бил негова идея (Вж. *Смилцена),* и макар да не бил реализиран, показва завидната дипломат. ловкост на А. Понякога се твърди, че при преговорите в ср. кралски двор неназованият от Метохит бълг. пратеник е самият А., но от контекста става ясно, че това би могъл да бъде и тогавашният бълг. логотет (неизв. по име).

Нещата се променили, когато заедно с войската на *Чака* (син на убития в татарската междуособица Ногай) в страната се завърнал законният престолонаследник *Теодор Светослав* (1300–1321). Още преди появата на *Чака* и бълг. принц пред стените на Търново царица *Смилцена* с малолетния си син намерила убежище в крепостта Крън. В сложната и противоречива ситуация, когато овладелият престола *Теодор Светослав* трябвало да се справя с редица противници (Вж. *Йоаким III, Радослав, Михаил),* деспотът заел изчаквателна позиция. Новият цар не само че не бил заплашен пряко от този силен местен владетел, но и нещо повече – А. разбил севастикратор *Радослав.* В израз на приятелско отношение към своя племенник деспотът изпратил пленените виз. военачалници в Търново, а *Теодор Светослав* ги разменил срещу баща си *Георги Тертер.* Впоследствие А. открито встъпил в съюз с младия цар против ромеите, като в замяна на това получил във владение важните крепости Диампол (Ямбол) и Лардеа (ок. дн. Карнобат). Същевременно обаче деспотът продължавал да държи при себе си своята тъща *Смилцена* и сина ѝ, поставяйки по този начин под съмнение легитимността на *Теодор Светослав* като бълг. цар. Нещо повече, би могло да се допусне, че самият А. също не е бил безразличен към търновския трон.

През 1305 г. деспотът скъсал съюза си с *Теодор Светослав.* Във виз. столица отишло негово пратеничество, което се срещнало с император Андроник II Палеолог (1282–1328). Там била и Смилецовата тъща, царица *Смилцена,* която търсела възможност за сключване на династичен брак. Предположението че такъв брак визирал самият А., е неправдоподобно – вероятно е ставало дума за *Иван Смилец,* който номинално (поне в очите на *Смилцена* и привържениците ѝ, сред

които все още бил и А.) оставал законен бълг. владетел.

Всичко това предизвикало наказателни действия от страна на *Теодор Светослав,* който отначало отнел Ямбол и Лардея от деспота. Дали царят имал достатъчно доказателства за измяната на А., или просто търсел удобен претекст за прокарването на своята централизаторска политика, остава неясно. Според съвременника Георги Пахимер „... той плячкосваше подвластните на Елтимир земи, като с нищо друго не се оправдаваше, освен дето го обвиняваше, че клони към императора...“. Скоро след това *Теодор Светослав* унищожил държавицата на деспот А., а последният слязъл от полит. сцена. Според някои учени не е изключено самовластният деспот да е бил убит по заповед на своя племенник, чиято политика на „твърдата ръка“ е добре известна.

Синът *(Иван Драгушин)* и вдовицата на деспот А. *(Марина,* дъщеря на цар *Смилец* и царица *Смилцена)* след 1305 г. се установили като полит. емигранти във Византия, а двадесетина години по-късно – в Сърбия. Алдимировата съпруга надживяла своя син (починал преди февруари 1340), а в една своя грамота тогавашният ср. владетел Стефан Душан я нарича „майка на кралството ми [т.е. на „мое величество“]“. Всъщност бившата крънска деспина била леля на Душан, тъй като неговата майка – кралица *Теодора,* била нейна сестра. Съвсем не е случайно и обстоятелството, че семейството на покойния деспот получило земи в Македония (в областта на Полог) – така ср. държава се стремяла да си осигури лоялното отношение на местното бълг. население.

Литература; *Ников, П.* Рецензия на статията на *С. Табаков,* Бележки за Югоизточна България през епохата на Тертеровци – ПС, №70, 1909, 563–588; *Мутафчиев, П.* История на българския народ, 328–335; *Матанов, Хр.* Югозападните български земи през XIV в., с. 30; *Павлов, Пл., Г. Владимиров.* Златната орда и българите. С., 2009, 109–110. **П.П.**

АЛДИМИР – бълг. болярин от Средец (София), първата половина на XIV в. Известен е от надгробния му надпис в прочутата Боянска църква (1346), на която вер. е бил дарител. Син на воеводата Витомир.

Литература: *Дуйчев, Ив.* СБК. II, с. 373. **П.П.**

АЛДИМИР – бълг. болярин и военачалник от времето на цар *Иван Шишман* (1371–1395). Единственото му споменаване е в т.нар. циркулярни писма, изпращани от Иван Шишман (титулуващ се скромно и необичайно не като „цар“, а като „господин Търновски“) до негови боляри от последната му столица Никопол. Това ставало най-вероятно през 1393–1395 г. Името „А.“ е споменато в тези писма на два пъти, но вероятно става дума за една и съща личност. В обръщението си („Господин Търновски повелява. До тебе, Алдимире, що ми са тука войници, по-скоро да дойдат с оръжието си...“) Иван Шишман визира най-вер. някой от управителите на малкото останали под властта му области, какъвто напр. е бил известният севаст *Огнян* (кефалия най-вер. на областта Киево в дн. Ботевградско, Етрополско, Тетевенско), споменатият в същите тези „писма“ *Баул*, и др. За съжаление нямаме други данни за А., който очевидно е бил сред най-влиятелните българи в епохата на осм. завоевание.

Литература: *Ivanova, Kl.* Un reinseigment nouveau dans un manuscriptjet bulgare du XIV-e siecle au sujet de la resistance du tsar Ivan Sisman contre les Ottomans pres du Nikopol. – *Etudes balkaniques*, 1988, nr. 1, p. 91; *Лазаров, Ив., Ив. Тютюнджиев, Пл. Павлов.* Документи за полит. история..., с. 128. **П.П.**

АЛЕКСАНДЪР – бълг. болярин, севастократор, вторият син на цар *Иван Асен I* (1186–1195/1196), брат на цар *Иван Асен II* (1218–1241). Не са известни нито рождената му дата, нито датата на смъртта му. Предполага се, че вероятно е роден преди 1196 г., когато е убит баща му.

През 1207 г., след убийството на цар *Калоян* (1196–1207), бил изведен от страната заедно с брат си, за да бъде спасен от репресиите на цар *Борил* (1207–1218). Верни Калоянови боляри отвели двете момчета при куманите, а след известно време – при русите. Прекарали в изгнание 10 години.

През 1217 г. заедно с брат си се върнал в България начело на дружина от рус. наемници и започнали война срещу *Борил* за бащиното наследство. Вероятно заради заслугите в тази война А. бил почетен от признателния си брат с титлата севастократор. Можем само да гадаем каква е била ролята му в управлението на държавата. За него се знае също, че през 1232 г. е отблъснал едно маджарско нашествие в северозап. бълг. земи.

Семейното му положение не е ясно. Вероятно е бил женен за унгарка, тъй като синът му носи име, характерно за унг. кралски дом – *Коломан* (*Калиман, Калман*).

Литература: *Божилов, Ив.* Фамилията на Асеневци, с. 8, 92–93. **И.Л.**

АЛЕКСАНДЪР (*Искендер*) – първороден син на цар *Иван Шишман* (1371–1395). По силата на утвърдената традиция той бил кръстен на дядо си цар *Иван Александър* (1331–1371). До покоряването на България от турците се споменава един-единствен път, и то без име, като „царевия син“. Някои допускат, че подобно на предшествениците си *Иван Александър* го коронясал за цар и го обявил за свой съуправител.

Когато през 1395 г. цар *Иван Шишман* бил посечен по заповед на султан Баязид (1389–1402), „синът приел езическата вяра, за да спаси живота си“ – според твърдението на един съвременник. Така А. се отвърнал от бащините вяра и закон, станал вероотстъпник, приобщил се към „недостойната Мохамедова вяра“ и приел името Искендер.

В подобни случаи осм. завоевателна стратегия предвиждала такива ренегати да се изпращат в чужди и далечни страни. Султан Баязид назначил Искендер за провинциален управител на областта Самсун в М. Азия – някъде между Синоп и Трапезунд. По-късно, когато султан Мохамед възстановил властта си над Смирна (1413), той назначил за управител на този град сина на *Иван Шишман.* Искендер управлявал областта до избухването на въстанието на шейх Бедредин с център районите южно от Смирна. С малко сили потеглил срещу въстаниците, но бил изненадан в планинските теснини, а цялата му войска била унищожена. Сам той паднал посечен на бойното поле (1418).

Литература: *Божилов, Ив.* Фамилията на Асеневци. I. № 53, 241 – 242; *Ников, П.* Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. – *ИИД*, VII– VIII, 1928, 85–89. **Й.А.**

А

Алексий Хунол, името му е изписано от ръката на Анастасий Библиотекар в актите на VIII Вселенски събор

АЛЕКСИЙ – бълг. болярин от втората половина на IX в., изпълняващ службата „сампсис Хунол“ в Двора на княз *Борис-Михаил* (852–889). Той бил един от княжеските пратеници, участвали в извънредното заседание на Вселенския събор от 869–870 г., когато бил решен въпросът за ориентацията на бълг. църква към Константинопол. Някои автори предполагат, че А. бил секретар на владетеля, завеждащ документите на „хунска“, т.е. прабълг. руническа писменост, което обаче не е доказано убедително.

Литература: *Златарски, В.* История. Т. 1. Ч. 2, 750–756; *Симеонов, Б.* Сампсисът. – *Съпоставително езикознание,* 1981, № 3–5, 75– 79. **П.П.**

АЛЕКСИЙ – бълг. болярин от гр. Станимака (дн. Асеновград) при цар *Иван Асен II* (1218–1241). Известен е от надпис върху отвесна скала в подножието на т.нар. Асенева крепост. Надписът е изсечен по заповед на царя скоро след победоносната битка при Клокотница (9.III.1230) и увековечавал възстановяването на пострадалата крепост. Бил заличен през 1883 г., но за щастие са запазени преписи. Според тях надписът гласи:

„В годината 6379 [1230/1231], индикт 4, Асен, от Бога въздигнатият цар на българите и гърците, както и на останалите страни, постави Алексия севаста и съзида тази крепост.“

Известни разногласия предизвикват значението и функциите на титлата севаст. Най-разпространеното мнение е, че през 30-те години на XIII в. севастът е бил управител на крепости на прилежащата ѝ околност. Той представял царската институция на местно равнище. За А. няма други данни.

Литература: *Златарски, В.* Асеновият надпис при Станимака. Избр. произв. Т. 2, С., 1984, 395–409; *Петров, П.* О титулах „севаст“ и „протосеваст“ в средневековном болгарском государстве. –: Византийский временник. Т. 16, 1959, 52–65. **И.Л.**

АЛЕКСИЙ СЛАВ – деспот, самостоятелен бълг. владетел (1207 – 30-те години на XIII в.). Асеневец – племенник на царете *Петър* (1186–1196), *Асен* (1186–1195/1196) и *Калоян* (1196–1207). Син на тяхна неизвестна по име сестра. Първи братовчед на *цар Борил* (1207–1218) и севастократор *Стрез.*

За А.С. не се знае нищо чак до 1207/1208 г., но от последвалите събития проличава, че бил известен и могъщ велможа, който принадлежал към висшите управляващи среди. Убийството на цар *Калоян* под стените на Солун (окт. 1207) хвърлило страната в смут. Липсвала твърдо установена наследствена практика. Към трона протегнали ръка няколко личности, все роднини на убития цар – *Борил* и брат му *Стрез,* както и самият А.С. *Борил* изпреварил всички, оженил се за вуйна си, вдовстващата царица, и започнал репресии, за да задържи завоеванието си. Малолетните синове на цар *Асен I: Иван Асен* и *Александър,* били изведени извън страната, а *Стрез* потърсил закрила при ср. жупан Стефан Неман-Първовенчани. Единствено А.С. се противопоставил на *Борил* с оръжие

в ръка. Бил принуден да стори това, тъй като разправата с неуспели претенденти обикновено била жестока и безпощадна – роднинските връзки нямали никакво значение. Вероятно в борбата срещу *Борил* А.С. намерил подкрепа сред непокорното родопско население и силните местни крепости, които били надеждна гаранция срещу притесненията на всяка централна администрация.

Съвременните хронисти твърдят, че чрез измама и предателство *Борил* отнел на А.С. земята и това, което му се полагало по право. Така той също потърсил чужда закрила и помощ.

Междувременно военни неуспехи преследвали *Борил.* През май 1208 г. край Боруй (дн. Стара Загора) станало сражение с кръстоносците на император Анри, брат на погиналия в бълг. плен Балдуин. Двете страни се оттеглили, без да спечелят решителна победа. Два месеца по-късно, през нощта на 1 август, край Пловдив *Борил* понесъл тежко поражение. Латинците взели кървав реванш за погрома при Одрин през 1205 г., като завладели почти цяла Зап. Тракия. Тогава в лагера на император Анри Фландърски се появил А.С. Един от летописците на Четвъртия кръстоносен поход (1199–1204) описва подробно срещата между императора и бълг. велможа, който се държал не като обикновен молител, а със самочувствието на силен, суверенен владетел, който търси подходящ на ранга си съюзник.

Камбана на Алексий Слав

Анри приел А.С. в палатката си в присъствието на най-прочутите барони и рицари. Съгласно етикета А.С. коленичил, целунал крака и ръката на императора. След това обещал васално подчинение и вярна служба. При това с неподозирана и изумителна за кръстоносците дързост поискал за съпруга дъщеря на Анри, като изрекъл следните думи: „...Господарю, обърнаха ми внимание, че Вие имате дъщеря, която, моля би, ако обичате, да ми я дадете за жена. Аз съм човек доста богат със земя и съкровища от сребро и злато и в моята страна ме почитат доста като благородник...“

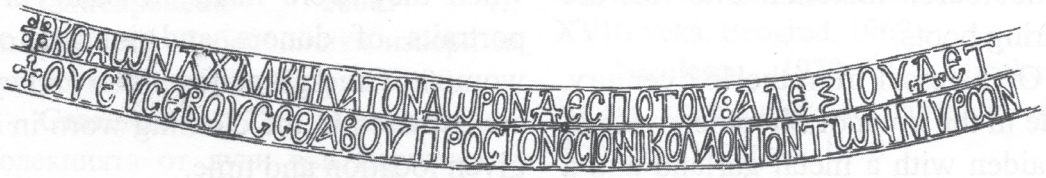

Надпис върху камбаната на Алексий Слав

Гордите думи породили насмешка у императора, който не скрил възмущението си от проявената дързост, граничеща според него с наглост. Някои негови барони обаче проявили повече полит. разум от господаря си. Те разбирали, че няма да могат да удържат Тракия, ако между *Борил* и А.С. се установи единодействие. Затова го придумали да се съгласи с направеното предложение. Анри приел и се обърнал към госта си с думите: „... Аз Ви давам дъщеря си, стига Бог да Ви позволи да ѝ се радвате. Аз Ви давам с нея и цялото завоевание, което ние направихме тук, при условие, че Вие ще бъдете мой човек и ще ми служите..." Така императорът оповестил, че приема А.С. сред своите васали. Освен това, вероятно в отговор на друго искане на родопския властелин, той потвърдил, че ще му помогне да завладее престола на България.

След няколко дни бил обявен годежът, а в крепостта Станимака се състояла втора среща между бъдещите роднини. На нея било определено времето на сватбата. Император Анри подарил на А.С. любимия си кон – особен знак на благоразположение. Всъщност жестът бил предназначен да подслади горчивата реалност – между тях все още нямало пълно доверие. А.С. бил принуден да приеме в своите земи два рицарски отряда под командването на императорския брат Евстатий.

Така завършила тази среща. След това кръстоносците потеглили към Константинопол спокойни, че са затвърдили властта си в Тракия и Родопите. По пътя към столицата Анри и А.С. се срещнали за трети път. Родопският владетел бързал да вземе невръстната си невеста. По поръка на императора тя била доведена в Силиврия, където бъдещият ѝ съпруг я видял за пръв път. След това тримата – бащата, дъщерята и зетят – потеглили за Константинопол. Сватбата била отпразнувана по най-блестящ начин. Императорският зет бил почетен с най-високата възможна титла – деспот, а тържествата продължили цяла седмица. Скоро след това новооглашеният деспот, придружаван от детето-съпруга, заминал за владенията си. На раздяла император Анри дал обстойни съвети на дъщеря си как да се държи като съпруга, а тя обещала да изпълнява неговите наставления.

Обширният разказ на кръстоносния хронист показва недвусмислено, че в Константинопол гледали твърде сериозно на съюза с А.С.

За момента той бил единственият сигурен васал и съюзник сред враждебното обкръжение на Балканите. А и военните възможности, които имал, не били за пренебрегване. Деспот А. С. можел да сдържа враждебните прояви на цар *Борил,* докато Анри се разправял с размирните ломбардски барони в Солунското кралство, които се съюзили с *Борил.*

Към края на 1208 г. Анри предприел поход в Солунското кралство, а по същото време *Борил* нахлул във владенията на А.С. Бълг. цар сполучил да превземе Мелник, който малко преди това преминал под властта на деспота. Кампанията обаче се затегнала, местното население не подпомагало *Борил.* През пролетта на следв. г. бълг. цар се насочил срещу *Стрез* в Македония, но конфликтът се уредил сравнително лесно. Оформил се антилат. съюз между двамата братя. Съвсем естествено те били враждебно настроени срещу братовчед

си А.С, който останал верен на васалните си клетви и запазил лоялност към височайшия си тъст.

През 1211 г. *Борил* отново подновил антилат. война, като се възползвал от заетостта на Анри в М. Азия. Главната роля била отредена на севастократор *Стрез,* комуто царят изпратил 52 отряда войска. С тяхна помощ *Стрез* нахлул в Солунското кралство. Силите на рицарите били незначителни и ако не била решителната намеса на деспот А.С., съдбата на държавата им би била по-различна. *Стрез* бил разбит в Пелагонийската равнина от кръстоносците, а Славовите войски заедно с латинците отблъснали *Борил* и му нанесли тежки поражения – 24 отряда пехота и 2 отряда конница били пленени и безмилостно изклани, но не от своите, а от „благородните“ рицари.

Деспот А.С. се възползвал от ситуацията и се погрижил за себе си. Разширил владенията си в Македония, отново завзел Мелник и дори пренесъл там престолнината си. Всички негови действия били одобрени от император Анри Фландърски, който умеел да бъде признателен. През януари 1212 г. той уведомил всички свои приятели от Европа, че *Борил* е узурпатор и е „заграбил владетелската титла и знаците на владетелското достойнство у българския народ“. Така той потвърдил дадените обещания при сродяването с А.С. и отново признал претенциите му за престола в Търново.

През 1212–1213 г. отношенията между България и Лат. империя започнали постепенно да се подобряват. Нещо повече, Анри се оженил за една бълг. принцеса (дъщеря на *Калоян).* Тази стъпка на константинополския владетел охладила васалната вярност на деспот А.С. Той все повече придобивал самочувствие на самостоятелен владетел и не признавал над себе си ничия власт, освен божията. Все пак, до смъртта на Анри през 1216 г. спазвал (поне формално) васалитета си.

Някъде между 1215 и 1216 г. починала съпругата на А.С. – незаконната дъщеря на Анри. Със смъртта на дъщерята връзките и на бащата с латинците в Константинопол били прекъснати. В създалата се сложна обстановка на Балканите деспот А.С. показал удивителен полит. инстинкт за оцеляване. Той почувствал растящата мощ на епирския деспот Теодор Дука Ангел Комнин, както и нарастващата заплаха от страна на България, където набирал сили *Иван Асен II.* Слав преценил, че по-опасен е Теодор. Затова се сродил с него, като се оженил за дъщеря на Теодор Петралифа, шурей на Теодор Комнин. Сближението с амбициозния грък запазило Славовите владения като остров сред епирските територии. Оттук нататък сведенията за А.С. секват. За последен път е споменат през 1228 г. като враг на латинците. Вероятно след битката при Клокотница (9.III.1230) владенията му са били присъединени към България под скиптъра на цар *Иван Асен II.*

Деспот А.С. бил последният и най-забележителният самостоятелен владетел на Балканите през първите десетилетия на XIII в. Той се задържал на полит. сцена повече от 20 години, при това непрекъснато усилвал своите мощ и независимост. Границите на владенията му не могат да се уточнят съвсем сигурно. Все пак изследователите смятат, че на север граничели с България, на изток и юг – с Константинополската империя и Солунското кралство, а на

запад – с владенията на севастократор *Стрез.* Под властта на А.С. били почти целите Родопи, Североизт. Македония по ср. течение на р. Струма (Пиринска Македония) и на изток чак до Пловдив.

До 1211–1212 г. А.С. резидирал в непристъпната родопска крепост Цепина, а след това се преместил в Мелник. Там той се разпореждал като „самодържец". Това проличава от една негова грамота (сигилий) на грц. език, издадена през 1220 г. Той дарявал на манастира „Св. Богородица Спилеотиса" в Мелник селото Катуница. В документа А.С. се самоопределя като самодържец в държава, която е напълно независима. Той смята, че властта му е равна на царската – назовава манастира „деспотски и царски". Обдарява монашеската обител наистина по царски – дава ѝ земи, добитък, църковна утвар, книги.

Съвременниците имали твърде високо мнение за А.С. Виз. хронист Георги Акрополит отбелязва: „... Планината Родопи, която се нарича и Ахридос, а също и Мелник... владеел Слав, който бил роднина на цар Асен и бил почетен с деспотство от Константинополския император Ерик (Анри), за чиято дъщеря, родена от незаконна връзка, той се бил оженил. Този Слав..., като завладял силния и почти непревзимаем за всички противници Мелник, станал самодържец и не се покорявал на никой от околните владетели. Понякога бил съюзник на италийците, свързвайки се с тях по роднинство, понякога държал страната на българите поради родство, а понякога – на Теодор Комнин. И никога никому не бил подчинен, нито пък се свързвал истински във вярност и съгласие..."

Споменът за деспот А. С. останал да живее столетия. През 1393 г. името му се споменава ег една грамота на ср. владетел Константин Драгаш. През XV и XVI в. Родопите са наричани в някои извори „Славееви гори" – епоним от Слав. Река Доспат носи името си от титлата деспот.

Деспот А.С. бил женен два пъти – веднъж за незаконната дъщеря на император Анри Фландърски и втори път – за дъщеря на Теодор Петралифа. Не е известно да е имал деца и от двата си брака.

Литература: *Златарски, В.* История. Т. 3, 270–322; *Божилов, Ив.* Фамилията на Асеневци. I, № 11, 95–98; *Радић, Р.* Обласни господари у Византији крајем XII и упрвим деценјама XIII века, ЗРВИ, XXIV–XXV. Београд, 1986, 235–245. **И.Л.**

„АЛОГОБОТУР" – висш военачалник при цар *Симеон* (893–927), командвал бълг. войска, която нахлула в Хърватското кралство през пролетта на 927 г. Войната избухнала поради бълг. окупация на Сърбия и бягството на нейния княз Захарий при хърватския крал Томислав. Бълг. войска претърпяла тежко поражение, но скоро след това отношенията между двете държави се нормализирали. Междувременно на 27 май с.г. цар *Симеон Велики* неочаквано починал, което някои хронисти поставят в непосредствена връзка с тази война. „А." не е лично име, а прабълг. титла, предадена на грц. език със съответните деформации. Тя може да бъде възстановена като „алп багатур" или „олг багатур" , второто от които означава велик багатур подобно на велик жупан (вж. *Сивин)* или „велик [олг] таркан" (вж. *Теодор).* Багатур е почетно звание, давано от владетеля на бележити военни, означаващо „герой". От прабълг. багатур през старобълг. е произлязло и днеш-

ното рус. понятие богатир със същото съдържание. Споменаването на въпросния багатур от съвременника Константин VII Багренородни показва, че той е бил известна фигура. „А.“ най-вероятно загинал при войната с хърватите, тъй като според хронистите „всички [българи] били избити.“

Литература: *Златарски, В.* История, Т. 1. Ч. 2., с. 481. **П.П.**

АЛУСИАН – вторият син на цар *Иван Владислав* (1015–1018) и царица *Мария.* Първите сведения за него са от пролетта на 1018 г., когато той заедно с братята си *Пресиан* (бълг. престолонаследник, фактически последният владетел на Първото царство) и *Арон* застанал начело на отказващите да капитулират пред виз. император Василий II (976–1025) бълг. войски в планината Томор (дн. Тмор в Албания). Обкръжени, попаднали в безизходно положение, метежните принцове се съгласили да се предадат срещу клетвени гаранции за неприкосновеност. Когато били приети от императора в Девол, А. бил почетен с титлата патриций. Заедно със семейството си и той бил отведен в Константинопол, но скоро след това бил назначен на служба в М. Азия. Големият виз. интелектуалец Михаил Пеел, личен приятел на А., твърди, че той бил „най-забележителният от братята си, с приятен характер, блестящ ум и известност“. Кекавмен го нарича „прочут воин“, Йоан Скилица разказва за него като за позната на читателите личност, а един тогавашен арменски автор пренася името му върху неговия дядо *Арон.*

А. бил стратег (управител) на Теодосиопол, бил женен за богата арменка и разполагал със завидно състояние и големи недвижими имоти. Към края на 30-те години на XI в. по неизвестни причини загубил благоволението на император Михаил IV Пафлагон (1034–1041). Според хрониста Йоан Зонара той се спречкал с императора, поради което му било забранено да идва в столицата, освен ако не бъде повикан. Нещо повече, срещу А. бил зле настроен фактическият управник на империята, императорският брат Йоан Орфанотроф, който го обвинил в нарушения при изпълнението на функциите му на стратег и наредил да бъде конфис-

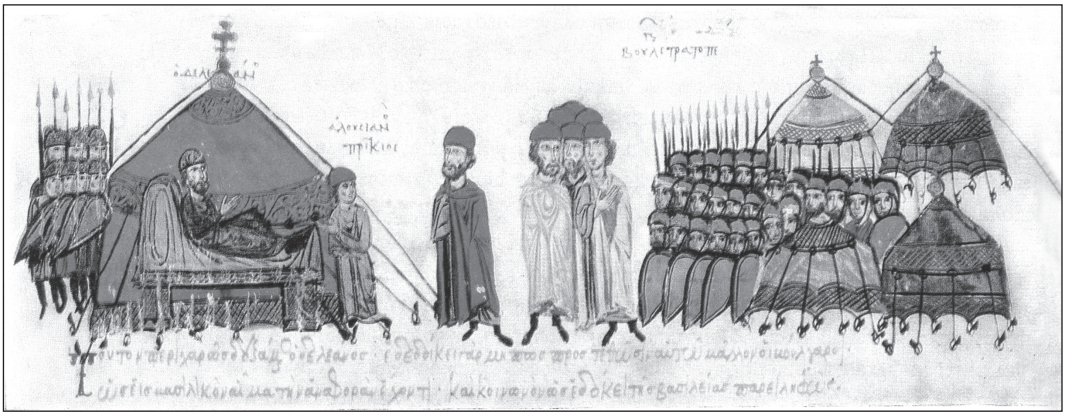

Алусиан пристига в лагера на Петър Делян,
Мадридски илюстрован ръкопис на хрониката на Йоан Скилица (XII в.)

кувано едно „прекрасно имение“, получено като зестра от жена му в малоазийската тема Харсиан. Освен това през 1040 г. А. трябвало да заплати голямата сума от 50 литри злато (около 15 кг в монети) като наказателна глоба за приписваните му нарушения. Фактически той трябвало да стои у дома си, докато другаде решавали съдбата му. А. на няколко пъти се оплаквал с жалби до императора, но не получил никакъв отговор.

Промяна в неговото поведение настъпила, когато започнали да пристигат вестите за въстанието начело с *Петър Делян* (1040–1041). А. изведнъж си „спомнил“, че има пълни права над бълг. трон още от 1029 г., когато по-големият му брат *Пресиан* бил ослепен и приел монашеството. Да се добере до България обаче не било лесно, тъй като изчезването му станало сигнал за тревога във виз. Двор. По тази причина А. не доверил нищо на жена си и синовете си, а придружаван само от няколко верни телохранители (очевидно българи), преоблечен като арменски войник оръженосец, поел по изт. краища на империята към позабравената си вече родина. Заповедта на Йоан Орфанотроф А. да бъде открит и арестуван не можело да бъде изпълнена, макар той да прекарал известно време инкогнито в самата столица. Присъединявайки се към ромейски отряд, който отивал в Солун, за да подсили войските срещу *Петър Делян,* А. и хората му успели безпрепятствено да се доберат до въстаническия лагер край Острово (дн. Арниса, Гърция).

Претендентът за бълг. престол действал изключително предпазливо и задкулисно. Той явно събрал нужната му информация за инцидента с *Тихомир,* най-яркото доказателство за съмненията в произхода на *Петър Делян,* намерили почва сред част от бълг. знат. Така постепенно А. открил нужните му хора, пред които изтъквал заслугите на своя баща „като чужд човек“, докато накрая разкрил своята самоличност. Както разказват хронистите, той уверил въпросните българи, показвайки им „един скрит знак“ – някаква брадавица на десния си лакът, което показва, че още имало хора, помнещи го от събитията през 1018 г. Очевидно преди да се разкрие напълно, А. се опрял на вече организирани противници на *Петър Делян* от средите на болярството. Слухът за присъствието на законния царски син веднага обхванал въстаническия лагер и повечето от хората преминали на негова страна. В случая си казал думата консерватизмът на болярите. Както твърдят виз. хронисти, „българите имат обичай да поставят начело на народа хора от царски род“. От друга страна, успехът на въстанието изглеждал близък и навярно започнала борба за постове, длъжности и привилегии, която закономерно пращала недоволните от Делян при неговия ненадейно появил се съперник. *Петър Делян* не могъл да овладее положението и в бълг. лагер се установило своеобразно двувластие, при това с превес на А. Последните събития датират от края на 1040 – началото на 1041 г.

През пролетта на 1041 г. именно А. повел армия от 40 хил. българи (без съмнение преобладаващата част от въстаниците) срещу Солун, където обаче претърпял катастрофално поражение. Във виз. хроники са предадени две версии за събитието. Според първата А. обсаждал града 6 дни, като използвал стенобойни машини, но бил разбит след внезапен излаз на силния солун-

ски гарнизон. Втората твърди, че бълг. водач действал против всички правила на военното изкуство, като се опитал с изморената си от дългия поход войска да превземе крепостта с внезапен пристъп. Трудно е да се каже коя от тези версии е вярната, но така или иначе бълг. въстание понесло най-тежкия си удар. Пресилено е да се мисли, че А. съзнателно загубил битката, както и да се отдава всичко на военачалническата му некадърност. По-скоро той действал необмислено и авантюристично, защото търсел бърз успех, крайната цел на който несъмнено било отстраняването на Делян. От друга страна, привикнал като бивш виз. стратег да командва добре въоръжени елитни части, той навярно не отчел недостатъците, присъщи на една стихийно събрана въстаническа войска. Въпреки тежкия си провал, при който паднали хиляди убити и пленени, и позорното бягство от бойното поле, А. още известно време запазил първенствуващото си положение. След всичко станало обаче се активизирали и привържениците на Делян. Тогава А. пуснал в ход цялото си коварство – той поканил своя съвладетел на пир, който уж трябвало да изглади отношенията им, но в разгара на угощението *Петър Делян* бил хванат от телохранителите на А., ослепен и обезобразен с отрязване на носа. Дори и след това престъпление А. продължил да управлява въстаниците. От същото време е най-вероятно и запазеният негов печат с надпис на грц.: „Архангел Михаиле, потегляй в поход и завързвай бой заедно с Алусиан."

Действията на А., изглежда, срещали все по-голяма опозиция, а изгледите за краен успех постепенно намалявали. Както можело да се очаква, авантюристът се превърнал в жалък изменник. Той тайно влязъл в преговори с императора, получил щедри уверения и клетви и тръгвайки уж на поход, избягал в неговия лагер. Веднага били възстановени всичките му имоти, като му била дадена и високата титла магистър – същата, която някога получили детронираният *Борис II* (971), както и неговият брат – „де факто" последен владетел на Първото бълг. царство *Пресиан II* (1018). Изоставените, предадени от водача си и оредели бълг. въстаници отново се наредили под знамето на изконния си цар *Петър Делян,* но вече било фатално късно. Скоро след това въстанието е било жестоко смазано, а „главната причина за победата на императора – както пише Псел – бил имен но Алусиан".

По-нататъшната съдба на А. е неизвестна. От арменката той имал двама синове: *Василий Алусиан* и *Самуил Алусиан* (странно „примирие" между имената на Българоубиеца и най-големия му противник!), и двамата изтъкнати виз. пълководци. Неизвестната по име Алусианова дъщеря била първата съпруга на император Роман IV Диоген (1068–1071) още преди възцаряването му.

Литература: *Златарски, В.* История. Т. 1, Ч. 2, с. 634, 736; Т. 2, 44–45, 60–70, 127–129, 485–489; *Павлов, Пл.* Бунтари и авантюристи..., 49–61. **П.П.**

АЛЦЕГ – вероятно бълг. аристократ от първата половина на X в. Името му се чете (по-точно без първата сричка) върху част от глинен съд, намерен в Преслав. Текстът на надписа съдържа пожелателната формула: „пиейки с кърчага да живее сто години". Накрая има датировка, която сочи годината 930/931.

През Средновековието с термина „кърчаг“ бил означаван глинен съд за съхраняване на течности, т.е. стомна. Кърчагът, за който става дума, вероятно е от личния сервиз на А. Пожеланието „да живее сто години“ е обичайно за епохата и подсказва как са звучали наздравиците на прабългарите, когато отпивали от сладкия плод на Бакхус.

Литература: *Овчаров, Д.* Нови епиграфски паметници от Преслав. – В: Плиска – Преслав. С., 1979, с. 187.; *Попконстантинов, К.* Два старобългарски надписа от Преслав. – *Векове,* 1980, № 4, 25–29. **Й.А.**

АЛЦЕКО (*Алцек*) – прабълг. вожд през 60-те години на VII в., вероятно петият син на хан *Кубрат.* Виз. летописи отбелязват, че след смъртта на владетеля на Велика България синовете му си поделили властта и се разделили. Петият син. чието име не се споменава, стигнал до т.нар. Пентаполис (Петоградие) в областта Равена, която обхващала приблизително изт. крайбрежие на Сев. Италия. Там той се подчинил на „царството на християните“, т.е. преминал на виз. служба.

Пръстен, приписван на Алцек или на някого от приближените му, открит при археологически разкопки във Вичене, Италия

Лангобардският хронист Павел Дякон (IX в.) съобщава, че името на този Кубратов син е А. (Алцек). Произходът и значението на името не са съвсем ясни. Някои приемат, че то означава „шест стрели“, други го сближават във втората му част с друго прабълг. име Цок или Цук. Смята се, че като цяло може би означава „червения Цок“.

По времето, когато А. пристигнал в Равена (ок. 662/663), Византия воювала с кралството на лангобардите в Италия. Прабълг. воини веднага били включени във войната, а техният водач бил удостоен с високата титла дукс. Верността на новите наемници не била дълготрайна. Скоро след 663 г. А. преминал с всичките си хора на страната на крал Гримоалд (662–671) и му поискал земя за заселване. Кралят го препратил към своя син Ромуалд, който управлявал областта Беневенто в Южна Италия. На прабългарите били предоставени за заселване три града и прилежащите им земи в областта Кампобасо. Постепенно към тях били присъединени и други градове и територии. А. получил титлата гасталдий, която носели кралските управители на градове и области. В отговор на оказаното му благоразположение А. положил клетва за вярност. Не се знае каква е била по-сетнешната му съдба.

Павел Дякон отбелязва, че прабългарите на А. „...живеят и до днес (края на VIII в. – б.а.) по тези места и никак не са забравили собствения си език, макар и да говорят латински...“.

Литература: *Златарски, В.* История на..., Т. 1. Ч. 1, 170–172; *Петров, П.* Образуване на българската държава, 135–137; *Бешевлиев, В.* Първобългари. История, 46–47; *Бешевлиев, В.* По въпроса за Алциок-Алцеко. ИНМВ, Т. 20, 1964, 29–35. **И.Л.**